

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in *Nordicom Information*.

Citation for the original published paper (version of record):

Eriksson, G. (1999)

Om publikforskningens "kris": *Kritisk realism som publikforskningens tredje väg.*

Nordicom Information, 21(1-2): 3-16

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:oru:diva-50076>

Om publikforskningens ”kris”¹

Kritisk realism som publikforskningens tredje väg

GÖRAN ERIKSSON

Publikforskningen befinner sig i kris, hävdar Bo Reimer (1998) i en artikel i *Nordicom Review*, och det är en kris som berör inte bara det dominanta paradigmet utan även de alternativa. Även om detta heterogena fält på olika sätt har bidragit med viktiga kunskaper om mediernas publik, så gör forskningen anspråk på att ha större kunskaper än vad den faktiskt har. För att komma vidare, argumenterar Reimer, måste den publikfokuserade medie- och kommunikationsforskningen överbrygga den ofruktbara motsättningen mellan mikro och makro, men även, vilket framstår som den centrala uppgiften, överbrygga distinktionen mellan det specifika och det generella. Detta överbryggande framhåller Reimer som avgörande för fältets fortsatta utveckling.

I denna artikel ska jag diskutera hur det skulle kunna vara möjligt att finna en väg som överbrygger dessa motsättningar, motsättningar som, på ett eller annat sätt, varit i fokus för många interna debatter under de senaste 20 åren. Debatterna, som inte enbart kretsat omkring publikforskningen, utan även medie- och kommunikationsforskningen i sin helhet, har ofta präglats av ett ”antingen-eller-tänkande” där två till synes oförenliga vetenskapsteoretiska perspektiv har ställts mot varandra. Skiljelinen mellan dessa har beskrivits med hjälp av (till synes) polariserande begrepp: exakta mätningar kontra hermeneutiska lösningar; determinerande lagar kontra ett intentionellt agentskap; neutrala representationer kontra kontextberoende tolkningar; samt objektiv kunskap kontra ideologi (se Lindlof, 1995). Och det är denna tudelning, detta antingen-eller-tänkande, som ligger till grund för den problematik som Reimer skisserar.

I denna artikel ska jag argumentera för en tredje möjlig metateoretisk ståndpunkt, en ståndpunkt som utgår från den kritiska realismen² och som, så vitt jag förstår, aldrig tidigare diskuterats i relation till publikforskningen³. Syftet är att visa hur det utifrån denna ståndpunkt är möjligt att överbrygga motsättningarna mellan det specifika och det generella, mellan mikro och makro. Men jag ska samtidigt, vilket är en nog så viktig uppgift i denna artikel, argumentera för att den kritiska realismen är förenlig med publikforskning som bedrivs idag.

Denna argumentation har jag disponerat på följande sätt: (1) I syfte att förtydliga den tudelning som Reimer visar på ska jag lyfta fram två forskare som kan ses som representanter för två motstridiga vetenskapsteoretiska ståndpunkter. (2) Dessa ståndpunkter, och den generaliseringsproblematik som aktualiseras i Reimers artikel, diskuteras sedan i relation till den kritiska realismen. (3) Denna ståndpunkt har givetvis konsekvenser för det vetenskapliga arbetet och i syfte att ta upp några av dessa ska jag diskutera teoriernas roll i publikforskningen. (4) Slutligen ska jag med utgångspunkt i begreppet *emergens* argumentera för hur distinktionen mellan mikro och makro kan överbryggas.

1. En vetenskaplig tudelning

Det tycks vara en vedertagen bild av publikforskningens utveckling, att det dominanta paradigmet publikforskning för snart två decennier sedan blev allt mer ifrågasatt och utmanat av mer humanistiskt orienterade ansatser, ansatser som främst förlitade sig på etnografiska metoder. *Den kvalitativa vändningen* inom publikforskningen har enligt Reimer (1998) lett till att vi nu ser två starka traditioner på fältet: Den ena som genom en kvantitativ metodologi är inriktad på att nå fram till generaliserbara resultat. Den andra traditionen bedriver his-

*Humanistiska institutionen, Örebro universitet,
SE-701 82 Örebro, goran.eriksson@hum.oru.se*

toriskt specifika studier för att fastställa människors mer eller mindre unika tolkningar; eller att utforska den särskilda kontext i vilka medierna konsumeras.

Innan jag går vidare ska jag ytterligare förtydliga den tudelning som Reimer på detta sätt målar upp. Det rör sig i grunden om två till synes oförenliga vetenskapsteoretiska ståndpunkter och jag ska kortfattat belysa dessa genom att lyfta fram två forskare som gjort återkommande inlägg i den interna debatten. Den ena ståndpunkten, det dominanta paradigmet publikforskning, får här representeras av Karl-Erik Rosengren, som i återkommande artiklar berört situationen inom medie- och kommunikationsforskningen⁴. Den andra ståndpunkten, ett alternativt tolkande paradigm, representeras här av Ien Ang. Ang har upprepade gånger kritiserat det dominanta paradigmet antaganden⁵.

Ståndpunkt 1

I ett ofta refererat nummer av *Journal of Communication* från 1983 ser Rosengren möjligheter till ett ökat samarbete mellan olika inriktningar⁶. Rosengrens optimism grundar sig framför allt på en stark tilltro till den egna inriktningens omfattande erfarenheter på fältet, parat med nya möjligheter till statistiska analyser (faktor- och stiganalys), men även i ett ökat intresse för empiriska undersökningar från många forskare inom de "oliktänkande" paradigmen. Konflikterna på fältet är till stor del pseudo-konflikter, som tvärtemot vad kombattanterna påstår, är möjliga att finna lösningar på, om bara de olika forskningsinriktningarnas representanter lade större vikt vid vad som faktiskt förenar dem, istället för tvärtom.

I denna artikel diskuterar Rosengren situationen utifrån, vad han benämner, *medie- och kommunikationsforskningens paradox*. Denna består i att forskarna i de alternativa (*dissident* i Rosengrens vokabulär) paradigmen väcker nog så intressanta och relevanta frågor, men inte kan leverera tillfredsställande svar. Samtidigt som det dominanta paradigmet forskare inte tycks kapabla att väcka dessa frågor är det inom detta paradigm som de giltiga resultaten kan produceras.

Rosengren menar att de tolkande ansatsernas resultat många gånger är mycket intressanta och kan framstå som uppenbart sanna. Men de kan inte falsifieras. Vilken begåvad forskare som helst kan komma fram med andra, och lika sannolika, tolkningar och kriterierna för vilken tolkning som bör väljas är allt annat än tydliga.

Vad som behövs för att nå fram till tillfredsställande och tillförlitliga svar är att de alternativa

paradigmens frågeställningar omvandlas till mätbara indikatorer. De måste formuleras som hypoteser som kan prövas mot slumpmässiga urval med gängse former för kontroll och replikation. De multivariata statistiska analysmetoder, som Rosengren förordar, gör det möjligt att handskas med ett stort antal variabler, vilket i sin tur för med sig att forskningen kan leverera valida svar även på komplexa frågor som berör kultur och ideologi, vilket är frågor som framför allt aktualiserats inom de alternativa paradigmen.

Ett decennium senare har Rosengrens (1993) optimism klingat ut. I stället för det eftersträvade samarbetet mellan olika traditioner och perspektiv, har utvecklingen gått motsatt väg:

It is as if the field of communication research were punctuated by a number of isolated frog ponds – with no friendly croaking between the ponds, very little productive intercourse at all, few cases of successful cross-fertilization (Rosengren, 1993:9).

Det fundamentala problemet är, menar Rosengren att det ökande antalet forskningstraditioner saknar grundläggande förutsättningar för att den vetenskapliga kunskapen ska kunna ackumuleras. I sin förlängning bottnar detta i att det saknas kunskaper om vad forskning egentligen handlar om. Hos de tolkande ansatserna finns såväl substansiella teorier som omfattande empiriska data, men de tenderar att negligera fördelarna med formella modeller, vilket inte sällan beror på en djup misstro mot kvantifieringar. Vissa delar av receptionsforskningen förnekar som regel reliabilitetstest, validitetstest och krav på representativitet. Vad som produceras, menar Rosengren, är en imponerande rad av kreativa och insiktsfulla studier, men vilket värde dessa studier egentligen har är allt annat än tydligt.

I själva verket handlar forskning om att låta teorier, formella modeller och empiriska data "interact in a cumulative, spiraling process of knowledge building" (1993:9). Modellerna tillskrivs en central roll i forskningsprocessen: de är en förmedlande länk mellan den komplexa verkligheten och teorierna, mellan data och prövbara hypoteser, som "tvingar" forskaren att tydliggöra sina problemställningar. För framtida forskare finns en spännande "utmaning" i att omsätta den många gånger uppfinningsrika kvalitativa forskningen i teorier, som genom modeller kan prövas på ett vederbörligt sätt med representativa urval: Det är bara en sådan process som kan möjliggöra generaliserbara resultat och enligt Rosengren har det dominanta paradigmet ihärdiga insisterande på de formella model-

lerna som länk mellan teorier och data, lett till en enorm tillväxt av allmängiltig kunskap.

Ståndpunkt 2

Den enorma kunskapsstillväxten är någonting som starkt ifrågasätts av Ien Ang (1989, 1990, 1991). Från Angs synvinkel är Rosengrens påstående ingenting annat än en överdrift. I relation till den genomgripande betydelse tv-mediet haft för vår kultur, vårt samhälle, har den dominerande publikforskningens svar varit långt ifrån tillfredställande. Resultaten har allt som oftast presenterats i generaliserande och intetsägande termer som ”många”, ”betydande” eller ”minimala”⁷⁷ (Ang, 1990).

Bristen på kunskap knyter Ang (1991) till att det dominant paradigmatets ansatser i stor utsträckning eftersträvat en form av kunskap som tv-institutionerna har haft behov av för att kunna maximera sin publik. Denna *institutionaliserade* kunskap är inte intresserad av tv-publikens sociala kontext, av faktiska tittarsituationer, utan av en publik som är möjlig att kontrollera och utföra mätningar på. Detta är en konstruktion av publiken som givetvis får både politiska och epistemologiska implikationer: Politiskt tillåter det tv-företagen att utveckla strategier för att vinna tittare. Epistemologiskt så skapar det föreställningar om publiken som ett *taxonomiskt kollektiv*, som består av medlemmar med ”neatly describable and categorizable attributes”.

Istället för de kunskaper som den traditionella forskningens taxonomiska kategoriseringar har givit upphov till förordar Ang en kunskap som utvecklas från tv-tittarnas perspektiv. Den forskning som intresserar sig för tv-publiken måste rikta intresset mot de specifika situationerna, mot den vardagliga kontext där tv konsumeras, tolkas och förstås. Genom att koncentrera sig på olika typer av differentieringar riskerar publikforskningen att själv skapa kategorier som utestänger förståelse för de konkreta praktiker där tittandet pågår. Publikforskningen måste upphöra att betrakta publiken som någonting ontologiskt stabilt, och någonting som den kan söka generella kunskaper om genom empiriska kategoriseringar:

...instead, our starting point must be the acknowledgement that the social world of actual audiences consists of an infinite and ever expanding myriad of dispersed practices and experiences that can never be, and should not be, contained in any one total system of knowledge (Ang, 1991: 155).

Tv-tittande sker alltid i en specifik kontext som inte kan reduceras till en räckta bakgrundsvariabler. Dessa variabler kan aldrig täcka in de komplexa processer som involveras i mötet mellan tv-tittare och tv-program. Istället måste tv-tittandet betraktas som en ”complex and dynamic cultural process, fully integrated in the messiness of everyday life, and always specific in its meanings and impacts.” (Ang, 1991:160). Den verkliga tv-publiken är temporär och obestämd på olika sätt och dessa ständigt föränderliga formationer kan inte begreppsliggöras annat än som just sådana. Istället vill Ang belysa det situationella, det specifika: ”... it is knowledge about particulars not the general that this perspective tends to highlight” (Ang, 1991:164). Denna kunskap kan aldrig vara någonting annat än tolkningar från en given position som måste avsäga sig alla anspråk på generalitet, därför att faran i att göra enkla kategoriseringar och generaliseringar är större än fördelarna med en konsekvent partikularism (Ang och Hermes, 1996:342).

Publikforskningens kris – en epistemologisk klyfta

Vi har, å *ena sidan*, Rosengrens objektivistiska paradigm som utifrån studier av många fall i representativa urval söker efter empiriska regelbundenheter, som kan ligga till grund för generaliserande kunskaper. Det handlar om kontrollerbara mätningar av det manifesta där resultatet ska vara oberoende av den som utför undersökningen.

Vi har, å *andra sidan*, Angs, tolkande paradigm som utifrån det konkreta mötet mellan tv-program och tv-tittare, utifrån den specifika situationen, söker en förståelse för de komplexa processer som involveras i denna kommunikation. Från denna ståndpunkt förespråkas en alternativ epistemologi som bygger på en etnografisk förståelse, som aldrig kan skiljas från forskarens närvaro. Från denna ståndpunkt förkastas alla möjligheter för forskningen att kunna producera generella kunskaper om det komplexa objekt som tv-publikerna utgör. Tv-tittandets praktik låter sig inte fångas i generaliserbara kategoriseringar.

Det är denna klyfta, detta antingen-eller-tänkande, gällande publikforskningens möjligheter till att nå generaliserbar kunskap som tycks ligga bakom Reimers problemställning. Jag ska i det följande stycket därför gå över till att mer specifikt behandla denna problematik genom att relatera dessa ståndpunkter till den kritiska realismen.

Innan jag går vidare och utvecklar dessa resonemang vill jag inskräpa att den kritiska realismen

måste ses som en egen ståndpunkt, inte ett mellan-
 ting av de ovan nämnda, men att den likväl är fören-
 ligt med delar av den publikforskning som bedrivs
 idag. I syfte att visa att ett kritisk realistiskt perspek-
 tiv inte utgör en fundamental brytning med all den
 forskning som bedrivs idag kommer jag fortsättnings-
 vis i denna artikel åskådliggöra detta genom
 att återkommande knyta an till David Morley – en
 förgrundsfigur för receptionsanalysens etablering
 och utveckling (se t ex Moores, 1993) – och några
 av de forskningsprojekt som Morley varit involverad
 i. Dessa projekt finns sammanställda och pre-
 senteras och kommenteras av Morley själv i *Televi-
 sion, Audiences & Cultural Studies* (1992). Åter-
 kommande använder sig Morley i denna bok av ett
 språkbruk som i stor utsträckning konvergerar med
 den kritiska realismens. Men inte bara det: framför
 allt genom det sätt som Morley aktualiserar debatter
 och problem inom publikforskningen tydliggörs ett
 perspektiv på mediernas publik som i stor ut-
 sträckning tycks förenligt med den kritiska realismen.

2. Generalitet – en annan innebörd

När Ang från sitt tolkande perspektiv avsäger sig
 alla anspråk på att kunna nå generaliserbar kunskap
 gör hon det utifrån en föreställning om att den
 komplexa praktik som tv-tittandet utgör inte låter
 sig fångas i empiriska kategoriseringar. Från detta
 perspektiv framstår det som omöjligt att utifrån ett
 undersökt urval dra slutsatser om generella samband
 mellan olika egenskaper hos populationen. Detta
 blir inte minst tydligt när Ang (och Hermes, 1996)
 riktar kritik mot David Morley för att denne i den
 sk Family Television-studien (där sammanlagt 18
 familjer undersöktes) på ett generellt sätt framhåller
 hur ett tydligt könsmonster kommer till uttryck när
 familjen samlas framför tv-apparaten. För männen
 är hemmet i första hand en plats för avkoppling,
 medan hemmet för kvinnorna i studien, i första hand

är en plats för olika hushållssysslor som måste utföras.
 För männen blir tv-tittandet en avkopplande
 syssla som de helhjärtat kan ägna sig åt, medan
 kvinnorna tittar okoncentrerat, med hemmets sysslor
 för ögon, ett tittande förenat med skuld känslor.
 Ang (och Hermes, 1996: 337) skriver: "After all it is
 not likely that the gendered pattern will be found in
 all (London working-class) families all the time...".
 Angs förkastande av forskningens möjligheter till
 generaliseringar kan man säga grunda sig en föreställning
 om att det krävs *kvantitativa bestämningar*
 för att generalisera. Även om Ang inte ser denna generalitet
 som uppnåeligt mål, så kan hon på detta sätt
 sägas dela det dominanta paradigmet syn på
 vad generaliseringar innebär. Denna syn på hur vi
 ska nå fram till generella kunskaper om tv-publikerna
 tycks också ligga till grund för den problematik
 som Reimer tecknar: Hur ska vi utifrån den mång-
 fasetterade och komplexa praktik som tv-tittandet
 utgör, som är så väl integrerad i våra vardagsliv, i
 vår kultur, kunna nå fram till generella kunskaper
 om tv-publikerna?

Från en kritisk realistisk ståndpunkt kan man, i
 likhet med det dominanta paradigmet företrädare,
 framhålla att forskningen bör ha generaliserande
 anspråk, annars, vilket är konsekvensen av Angs res-
 onemang, riskerar forskningen att hamna i oändlig
 värld av kontextuella partikuläriteter. Men generali-
 seringar kan inte, som hos Rosengren, enbart
 grunda sig på empiriska observationer som gäller
 lagbundna samband mellan beroende och oberoende
 variabel. Med utgångspunkt i den kritiska realismen
 måste generaliseringar vara någonting annat än att
 fastställa samband och visa hur vanligt förekom-
 mande ett fenomen/händelse är. Generaliseringar
 måste ta hänsyn till verklighetens djupstrukturer.
 Forskarens intresse kan därför inte bara riktas mot
 empiriskt observerbara fakta, mot själva händelsen,
 utan måste framför allt vändas mot objektets struk-
 tur och de mekanismer som denna konstituerar.
 Dessa mekanismer är sällan eller aldrig någonting

Figur 1. Ontologiska domäner

	Ontologisk klyfta	Ontologisk klyfta	
	Empirins domän	Det faktiskas domän	Verklighetens domän
Erfarenheter	+	+	+
Händelser		+	+
Mekanismer			+

Källa: Bhaskar, 1978:56, I: Danermark, Ekström, Jakobsen och Karlsson, 1997:30.

som är tillgängligt genom direkta iakttagelser. De kan helt enkelt inte avläsas direkt som empiriska fakta.

Grunden till dessa tankegångar hittar vi hos den brittiske filosofen Roy Bhaskar – en centralgestalt för den kritiska realismen – som menar att verkligheten består av olika *ontologiska domäner*, mellan vilka det finns *ontologiska klyftor* (se figur 1). Bhaskar använder det naturvetenskapliga experimentet för att underbygga och exemplifiera dessa resonemang⁸: Experimentet är, enligt Bhaskar (1978), en process där forskaren har för avsikt att isolera en eller flera mekanismer för att kunna kartlägga hur de fungerar och verkar. De mekanismer som forskaren söker är sällan tillgängliga för direkta observationer. Utan manipulation, utan experimentet, utan att forskaren griper in och ”tvingar” fram reaktioner från mekanismerna, skulle dessa mekanismer inte kunna upptäckas. Detta är en kärnpunkt i den kritiska realismen och detta resonemang kan ses som grunden till att forskarens intresse bör vändas från händelser till mekanismer.

I det naturvetenskapliga experimentet strävar forskaren efter ett slutet system där en mekanism kan isoleras och arbeta utan att påverkas av andra mekanismer. D v s att andra mekanismers möjligheter att påverka ska neutraliseras. Detta är någonting som i princip är omöjligt i inom publikforskningen då denna arbetar under *öppna villkor*. Tv-tittande är, precis som Ang visar på, en komplex praktik, integrerad i ett vardagligt sammanhang, där en rad olika mekanismer kan tänkas vara verksamma i receptionssituationen. Mekanismer verkar alltid ett i sammanhang där andra mekanismer är verksamma och olika mekanismer kan motverka varandra. Det innebär att ett objekt kan, i egenskap av sina strukturer, ha vissa krafter utan att dessa kommer till uttryck, utan att de utlöses.

Bhaskar (1978) särskiljer alltså tre ontologiska domäner: Den *empiriska domänen* utgörs av det vi erfar, direkt eller indirekt. Den är i sin tur åtskild från *det faktiskas domän* i vilken händelser utspelas vare sig vi observerar dem eller ej. Denna domän är i sin tur skild från *verklighetens domän* i vilken det som kan producera händelser finns. Verkligheten, som innehåller de krafter, eller mekanismer, som kan producera händelser, är med andra ord inte tillgänglig för direkta observationer, men vi kan erfara verkligheten indirekt genom de observerbara händelserna.

Detta innebär att från en kritisk realistisk ståndpunkt består det vetenskapliga arbetet i att ”utreda och identifiera sammanhang mellan det vi erfar, det som faktiskt händer och de underliggande mekanis-

mer som producerar händelserna i världen” (Danermark, Ekström, Jakobsen och Karlsson, 1997:31). Sett från detta perspektiv handlar publikforskningen *inte* om att hitta kausala samband mellan empiriskt observerbara variabler, ej heller om ett göra tillfälliga tolkningar av specifika situationer. Istället handlar publikforskningen om att identifiera och synliggöra strukturer och mekanismer i den medierade kommunikationen och att förklara hur det kommer sig att det som händer faktiskt händer.

När vi från en kritisk realistisk ståndpunkt söker det generella handlar det alltså om att söka grundläggande strukturer och mekanismer. I en realistisk mening syftar generalitet på de transfaktiska villkoren, de grundläggande strukturer som gör ett objekt till vad det är; grundläggande strukturer och mekanismer som finns där oberoende av hur de kommer till uttryck under olika omständigheter: ”Scientifically significant generality does not lie on the face of the world, but in the hidden essences of things” (Bhaskar, 1978:227).

Detta är en ontologisk utgångspunkt som har avgörande betydelse för det vetenskapliga arbetet och som aktualiserar frågan om hur man når fram till denna generalitet. Med utgångspunkt i den kritiska realismen får begreppsutveckling genom abstraktionen en central roll i forskningsprocessen. Det är genom abstraktion, genom att använda sig av olika former av systematiska slutledningar⁹, som forskaren kan hantera en komplex värld och nå fram till begrepp som förmår identifiera strukturer och mekanismer som genererar händelser. I denna mening bör vetenskapen ha generaliserande anspråk. Men det handlar givetvis inte om fria spekulationer från forskarens sida. Forskningsprocessen ställer krav på forskarens förmåga till abstraktioner. Forskaren måste kunna skilja tillfälliga omständigheter från de nödvändiga egenskaper som gör objektet möjligt, som helt enkelt gör objektet till vad det är.

Likartade resonemang om forskningens möjligheter till generaliseringar har tidigare förts inom den kvalitativt inriktade medie- och kommunikationsforskningen av Jensen (1995). Vad Jensen framhåller är att empiriska generaliseringar, vad han även benämner extrapoleringar, befinner sig på en och samma abstraktionsnivå. De kan aldrig söka sig bortom den empiriska nivån. Genom teoretiska generaliseringar däremot kan forskaren få en fördjupad förståelse, en förståelse som befinner sig på en högre och mer utvecklad abstraktionsnivå¹⁰. På detta sätt, genom att försöka utveckla teoretiska generaliseringar, kan receptionsforskningen ”acquire general explanatory value, despite their ”non-representative” empirical samples” (Jensen, 1991:7).

När Ang och Hermes (1996) kritiserar Morley för att de könsstrukturer han synliggör i Family Television-studien inte kommer att komma till uttryck i 'samtliga familjer hela tiden' så är det givetvis riktigt i sig. Men vad Morley i själva verket har gjort är att han inte arbetat med generalitet i betydelsen kvantitativ bestämning, utan använt sig av kvalitativa och teoretiska analyser för att begreppsliggöra hur sociala (patriarkala) strukturer i samhället genererar händelser och kan komma till uttryck i konkreta situationer. Att dessa underliggande generella strukturer finns betyder inte att dessa strukturer måste komma till uttryck över allt och hela tiden på ett likartat sätt (någonting jag återkommer till nedan). Denna form av generalitet som Morley arbetar med bör inte ses som en beskrivning av hur vanligt förekommande ett empiriskt fenomen är, utan just som ett sätt att tydliggöra generella strukturer.

En central del av forskningspraktiken handlar därför om att kunna utveckla begrepp för att kunna beskriva generella strukturer. Med utgångspunkt i den kritiska realismen får därför begreppsbyggnaden, att genom abstraktion kunna utveckla begrepp och teorier, en central roll för forskningen. Jag ska därför gå över till att lite närmare behandla teoriernas roll i forskningsprocessen.

3. Om teoriernas roll i publikforskningen

Från en kritisk realistisk ståndpunkt strävar forskningen efter att synliggöra strukturer och mekanismer som genererar händelser. Detta kan vi göra genom begrepp, och teorier om hur dessa begrepp är relaterade till varandra. Teorier måste därför hänvisa till mekanismer. Morley (1992:174-5, genom att referera och citera Hammersley och Atkinson, 1983) framhåller detta som en central aspekt av teoriutvecklandet:

the mere establishment of a relationship among variables, while providing a basis for prediction, does not constitute a theory: A theory must include reference to mechanisms or processes by which the relationship among variables identified is generated.

I den empiriska realism som Rosengren företräder framstår teorier som någonting som genom uppställda hypoteser om relationer mellan begrepp måste prövas empiriskt, för att på så vis kunna vinna giltighet. Hos Rosengren (1993) blir detta tydligt när han ger uttryck för sina visioner om framtidens forskning. Utmaningen för nästa generations fors-

kare ligger i att omsätta de olikvärdiga paradigmen teoretiserande i prövbara hypoteser. Det handlar om att omsätta de kvalitativa receptionsanalysernas resultat till formella kategorier och klassificeringar, vilket skulle möjliggöra prövningar enligt det dominerande paradigmet metodik. Abstrakta begrepp eller värden som kultur och frihet skulle, enligt Rosengrens visioner, kunna förvandlas till manifesterade och mätbara indikatorer. Denna tillförsikt hos Rosengren grundar sig främst på utvecklandet av multivariata analysmetoder (faktoranalys, stiganalys), som gör det möjligt att hantera en så stor mängd variabler att de förmår pröva komplexa hypoteser. Men att utveckla kunskaper kan, som jag ovan framhållit, aldrig reduceras till enbart en fråga om empiriska observationer. Verkligheten framträder inte som något givet objekt, som tydliga och registrerbara fakta.

Angs (1989) kritik mot det dominerande paradigmet tar sin utgångspunkt i att varje forskningsprocess rymmer en diskursiv dimension och att denna dimension inte har problematiserats i någon större utsträckning inom det dominerande paradigmet. Ang framhåller att den kunskap som produceras alltid är beroende av ett historiskt och kulturellt sammanhang och av forskarens tolkningar. Kunskapen kan inte skiljas från forskarens subjektivitet och följderna av detta är att forskningen inte kan ägna sig åt att söka objektiva kunskaper och sanningar om publiken, menar Ang (1989).

Från en kritisk realistisk ståndpunkt kan vi, precis som Ang gör, instämma i att varje forskningsprocess med nödvändighet rymmer en diskursiv dimension. Ett objekt som är föremål för forskningens intresse är alltid teoretiskt definierat. Observationer kan därmed aldrig vara neutrala i sig; de är *teoriimpregnerade*. Observationer måste förstås genom begrepp och för att utveckla kunskaper, för att kunna förstå och förklara den sociala verkligheten, måste begreppen utvecklas. Med utgångspunkt i den kritiska realismen får teorierna en central roll; de är både mål och medel.

All kunskap kan alltså sägas produceras från en given position genom de olika kategoriseringar och frågeställningar som är aktuella i den givna praktiken, vilket givetvis har betydelse för den kunskap som produceras. Men, vilket är i enlighet med en kritisk realistisk ståndpunkt, inskräper Morley att publikerna existerar oberoende av de begrepp och föreställningar forskningen gör om dem. Tolkningar handlar om någonting, om publikerna i den sociala verkligheten och teorier inkluderar med nödvändighet alltid tolkningar av dessa publikerna. De teorier

och begrepp vi gör oss om världen tillhör en dimension som alltid kan förändras¹¹. Den är ingenting slutgiltigt. Denna insikt, att vi inte med säkerhet kan fastställa objektiva kunskaper, leder hos Ang till slutsatsen att det enda en tolkande forskning kan vara är en kritik mot sådana kunskapsanspråk. En kritisk realist betonar istället kunskapens felbarhet.

I Angs ögon ligger den medieetnografiska forskningens värde framför allt i att utgöra en ständig kritik mot varje försök att beskriva tv-publiken med hjälp av empiriska kategoriseringar och generaliseringar. Vad som framstår som motsägelsefullt hos Ang är att hon, å ena sidan, pekar på det otillräckliga med variabelanalys av den komplexa tv-situationen. Det finns krafter i denna situation som inte kan fångas med formaliserade kategorier. Å andra sidan tycks hennes ambitioner att förstå tv-tittandet som en komplex praktik inte kunna sträcka sig bortom den konkreta situationen. Hon söker en förståelse för den specifika situationen, men söker inte förklara de krafter som är verksamma i detta sammanhang. Teorier blir på detta sätt någonting som beskriver det situationella, tillfälliga tolkningar av särskilda diskursiva (och upplösliga) praktiker och inte någonting generellt som kan förklara vad det är som kan tänkas leda till vissa tolkningar och inte andra hos tv-publikerna; eller att vad som gör att tittarsituationen ser ut och upplevs på ett visst sätt, men inte på ett annat.

Om vi åter knyter an Family Television-studien så är det uppenbart att de begrepp och teorier som Morley utvecklat syftar till att tydliggöra mekanismer i den sociala verkligheten. Den kritik som Ang och Hermes (1996) framför är riktig i sig, men samtidigt är deras kritik inget argument för att de strukturer och mekanismer Morley hänvisar till inte skulle existera. Strukturerna finns och de kan generera händelser och det är detta Morley har tydliggjort. Samtidigt, vilket Ang och Hermes kritik kan ses som ett argument för, finns andra mekanismer som kan vara verksamma och motverka könsstrukturerna. De mekanismer Morley hänvisar till finns på en övergripande nivå och de finns där även om de inte alltid kommer till uttryck i den konkreta tittarsituationen. Vad Ang och Hermes kan sägas peka på är att det finns andra mekanismer som kan vara verksamma just i själva tittarsituationen, och som kan motverka mekanismerna på en mer övergripande nivå. Detta visar samtidigt på att mekanismer finns på olika nivåer, inom olika strata av verkligheten. Jag ska utveckla detta genom att föra in begreppet *emergens* i dessa resonemang, samtidigt leder detta fram till att jag utifrån detta begrepp diskuterar relationen mellan mikro och makro.

4. Emergens i en stratifierad värld

Mekanismerna finns i olika strata av verkligheten, strata som är hierarkiskt ordnade. Fysikaliska mekanismer finns i ett stratum, kemiska i ett annat, biologiska i ytterligare ett annat, etc (Collier, 1994:45ff). Varje stratum är sammansatt av de krafter och mekanismer som finns hos underliggande strata. Bhaskar (1978) argumenterar emot en analys som strävar efter att reducera alla förklaringar till *en nivå*. Ett stratum utgör någonting kvalitativt annorlunda, med specifika strukturer, krafter och mekanismer, som inte endast kan härledas ur de underliggande nivåerna. Själva "uppkomsten" av det nya och egna inom varje strata är det som kallas för *emergens* (se Danermark, Ekström, Jakobsen, och Karlsson, 1997:79). Objekt har *emergenta krafter*. Det centrala insikten som detta resonemang implicerar är att mekanismer inom mer "grundläggande" strata kan förklara något om mekanismerna hos mindre grundläggande strata, men de kan aldrig helt och hållet bortförklara dessa mekanismer. Fenomen och händelser är sammansatta av krafter och mekanismer som kan verka i olika riktningar. Vilka mekanismer som är mest verksamma, mest betydelsefulla för de fenomen vi studerar måste ses i sitt konkreta sammanhang och avgöras genom empiriska studier. Från ett kritisk realistiskt perspektiv syftar forskningen till att kunna förklara sociala förhållanden. Att förklara någonting innebär då

att dels beskriva de egenskaper och kausala mekanismer som genererar och möjliggör händelser, som får saker att hända, dels beskriva hur olika mekanismer kommer till uttryck under specifika omständigheter (Danermark, Ekström, Jakobsen, och Karlsson, 1997:124).

En mekanism opererar som sagt var inte alltid och när den utlöses måste den ses i sitt sammanhang. Många mekanismer kan vara verksamma vid samma tidpunkt och motverka varandra, eller förstärka varandra. Mekanismernas verkan är på detta sätt inte entydigt och måste analyseras som *tendenser*: ett objekt har en tendens att agera eller bete sig på ett visst sätt. Om ett objekts krafter utlöses och påverkar, så kommer det att samspela med en rad andra objekts utlösta krafter. I ett slutet system hade en mekanism sätt att verka genom manipulation (experiment) kunnat isoleras och mekanismens effekter skulle ha kunnat iakttagas på ett tydligt sätt. Men som jag tidigare framhöll arbetar publikforskningen under öppna villkor, många mekanismer kan vara verksamma vid en och samma tidpunkt och den effekt som kan iakttagas blir rimligtvis inte lika stark

som om den hade varit möjlig att studera under slutna villkor.

Den publikfokuserade medie- och kommunikationsforskningen har fokuserat sitt objekt genom olika teoretiska föreställningar och metodologier. Olika ansatser har sökt förståelse/förklaringar på olika nivåer, inom olika strata. Ansatserna har inte sällan riktat sitt intresse mot en särskild dimension och framhållit rimligheten i att förståelse/förklaringar i huvudsak stått att finna inom ett specifikt stratum. Vi kan se det som att dessa olika ansatser sökt förstå/förklara mekanismer på olika nivåer. Jag ska försöka förtydliga detta med hjälp av den forskningskarta som utarbetats av Derek Layder (1993:71ff, se även Danermark, Ekström, Jakobsen och Karlsson, 1997:242). Jag har här gjort ett försök att anpassa denna karta något till den publikforskning som är i fokus för denna artikel. Samtidigt vill jag inskräpa att dessa resonemang inte ska ses som någonting uttömmande, utan snarare bör betraktas som ett exempel på hur man kan resonera omkring publikforskningen. Kartan sträcker sig från aspekter som berör en mer övergripande samhälllig kontext till aspekter som berör individens identitet och dennes sociala erfarenhet och omfattar vad vi kan se som fyra olika nivåer. De olika nivåerna kan, precis som Layder påpekar, i praktiken vara svåra att särskilja från varandra. Jag vill samtidigt inte utsluta att det kan finnas andra nivåer och påpeka att kartan inte kan ses som en ontologi, utan måste ses som en tillfällig konstruktion. Vi måste även hålla i minnet att det är mekanismerna som befinner sig på olika nivåer.

Layder (1993:72) urskiljer (1) *en övergripande samhälllig kontext*. På denna nivå rör det sig om en "makrosocial organisering". Det handlar om varaktiga ideologier, värderingar, traditioner, lagstiftning, ekonomiska strukturer, maktstrukturer etc. Ett exempel på en sådan forskning hittar vi i det perspektiv som inom medie- och kommunikationsforskningen benämns för *Political Economy*¹². Dessa forskare har med utgångspunkt i marxistiska teorier sökt förklara hur medierna kan vara ett instrument för de dominerande krafterna i samhället. Exempelvis Herman och Chomsky (1988) som utformade vad de kallade för en propagandamodell. I denna modell görs jämförande studier av mediernas innehåll, men utan att innehållet relateras till mediernas publikker. Forskarna menar att förklaringar står att finna bortanför de specifika situationer, i samhällets övergripande ekonomiska strukturer. Herman och Chomsky gör sig skyldiga till en slags textuell determinism genom att argumentera för att "the powerful are able to fix the premisses of discourse,

to decide what the general populace is allowed to see, hear and think and to 'manage' public opinion by regular propaganda campaigns" (1988:xi). Publikerna förutsätts tolka medierna i enlighet med makt-diskursernas budskap och några egentliga empiriska publikstudier genomförs inte. Herman och Chomsky bortser i stor utsträckning ifrån att det finns andra mekanismer som kan motverka eliternas dominans, att det t ex finns motverkande politiska krafter, att möjligheten finns för publikerna till olika oppositionella tolkningar.

Nästa nivå som Layder (1993) urskiljer är vad han kallar för (2) *setting* eller *en mellanliggande social organisering*. I sin kritik mot det dominanta paradigmet forskning är det denna nivå som Ien Ang (1991) framhåller som central för att kunna förstå tv-tittandets praktik. Intresset måste riktas mot faktiska, och komplexa, tittarsituationer för att forskningen ska kunna nå någon form av förståelse för tv-mediets publikker och de processer som involveras i denna praktik, menar hon. På denna nivå rör det sig omkring hur det sociala livet är organiserat och strukturerat omkring tv-mediet, hur den miljö ser ut där denna aktivitet äger rum. Frågeställningarna har kopplats till hur tv-tittandet som praktik konstitueras i vardagen: Hur påverkas tv-tittande av olika pågående aktiviteter i hushållet? Hur handskas familjerna med tv-apparaten vad gäller kanalbyten, d v s vem bestämmer vad familjen ska titta på? Vilka familjemedlemmar tittar och vid vilka tidpunkter etc? En mekanism på denna nivå skulle exempelvis kunna vara en familjs interna "maktstruktur", d v s hur man inom en familj kommer fram till vad det är man ska titta på. Något av en pionjär på detta område var James Lull (1990) som genom studier i över 200 hushåll, genom deltagande observationer och intervjuer, utarbetade en typologi över olika sätt att använda tv-mediet i hemmet. Lulls studie visade på att tv:n bl a fyllde en viktig social funktion, men att det inom olika familjer fanns olika sätt att använda sig av tv-mediet. Tv:n kunde t ex underlätta samtal i familjen, ge möjligheter till kontakter mellan familjemedlemmar eller skapa situationer där kontakt kunde undvikas. Ett flertal studier har fokuserat på denna nivå (se Moores, 1993), och (här kan jag instämma med Reimer) så har tittarsituationens roll i relation till mer övergripande strukturer i stor utsträckning ignorerats.

Vi kan sedan urskilja en tredje nivå, vad Layder (1993) kallar för *situationsbunden verksamhet* ("situated activity"). På denna nivå riktas intresset mot meningsskapande, hur olika innebörder skapas i interaktion mellan olika deltagare. Vi kan på denna nivå tala om hur tv-tittare tolkar och förstår medier-

nas budskap, hur de förstår och definierar situationen och exemplifiera detta med vissa receptionanalytiska ansatser, ofta med humanvetenskapliga influenser. En vanlig definition av begreppet reception är att det är "den meningsproduktion som äger rum i mötet mellan ett visst slags text och publik" (Höijer, 1994: 101), d v s interaktionen mellan text och uttolkare. I en tidigare Nordicom-artikel argumenterar Mikkelsen och Steffensen (1996) för att receptionsforskningen varit alltför strukturalistiskt orienterad, med en determinerande syn på texten, eller i alltför stor utsträckning lagt tyngdpunkten på mottagarens subjektiva upplevelser utifrån texten. Istället vill de utveckla en receptionsanalytisk ansats som framför allt tar hänsyn till mottagarens intentioner i denna kommunikationsprocess, då "mottagarens opfattelse er af afgørende betydning for kommunikationens resultat, fortolkningen" (s 29). Mikkelsen och Steffensen (1996) framhåller texter är öppna för olika tolkningar och att vad eller vem som styr hur mycket i detta möte måste fastslås genom empiriska undersökningar. Och det är detta, att beforska tolkningspluraliteten, som ska vara receptionsforskningen centrala uppgift.

Slutligen har vi en fjärde nivå, *självvet*, som berör individens identitet och sociala erfarenheter. Vi kan exemplifiera detta med den tidiga uses- och gratifikationsforskningen som innebar en vändning till att rikta intresset mot individens användande av medierna, hur tv-programmen fyller olika individuella behov och ger olika former av tillfredställelse till individerna¹³. Så här beskriver Katz m fl vad uses & gratifikationsforskningen ägnar sig åt (en definition som varit inflytelserik för denna forskning): "the social and psychological origins of needs, which generate expectations of the mass media or other sources which lead to differential patterns of media exposure (or engagement in other activities), resulting in need gratifications and other consequences, perhaps mostly unintended ones" (i: Rosengren, Wenner och Palmgreen, 1985:14).

Hos de ovan exemplifierade forskningsansatserna har det funnits benägenheter att reducera förklaringar/förståelse till en specifik nivå. Genom Morleys forskning, och genom hans sätt att bemöta kritiken mot sin egen forskning, tydliggörs ett perspektiv som i stor utsträckning överensstämmer med den kritiska realismens perspektiv. Jag ska i det som följer förtydliga detta. För *det första* menar jag att (1) Morley ser sociala, ekonomiska och kulturella strukturer som någonting faktiskt, med krafter som kan generera händelser. För *det andra* att (2) Morley laborerar med olika nivåer i sin forskning som i stor utsträckning sammanfaller med den kritiska

realismens sätt att resonera. För *det tredje*, menar jag att (3) Morley arbetar med insikten att varje nivå rymmer krafter och mekanismer som inte enbart kan återföras till underliggande nivåer. Slutligen vill jag argumentera för att (4) med utgångspunkt i resone-mangen om emergens i en stratifierad värld, kan distinktionen mellan mikro och makro överbryggas.

(1) Det huvudsakliga syftet med Morleys Nationwide-studie var att genom empiriska studier kunna förklara hur ett specifikt tv-program kunde verka för att upprätthålla en hegemonisk/dominant ordning. Med utgångspunkt i den av Hall (1980) utvecklade *encoding/decoding*-modellen beskrivs masskommunikationsprocessen som en struktur som produceras och reproduceras genom produktion, distribution och konsumtion. Det specifika med de produkter som cirkulerar är att de distribueras i en diskursiv form. Centralt för modellen hamnar därför mening och de avgörande moment för denna meningsproduktion, nämligen *inkodningen* och *avkodningen*. Intresset riktades mot hur olika strukturer och mekanismer på en övergripande nivå (främst olika maktdiskurser) kom till uttryck i de enskilda tv-programmen (Brunsdon och Morley, 1978). Men intresset riktades också mot hur olika publikgrupper, med olika sociala och kulturella erfarenheter och positioner, kunde tänkas inta olika förhållningssätt till programmet (Morley, 1980).

Halls (1980) poäng var att själva produkten av inkodningen, de olika tänkbara innebörder som fanns inkodade i texten och som sedan distribueras till tv-tittarna, gynnar vissa innebörder i avkodningen som i sin tur kan reproducera den rådande ordningen. Avkodningen sker i en specifik kontext, där avkodarens sociala tillhörighet, kulturella kompetens etc, avgör vilken mening som skapas, men där samtidigt *den gynnade meningen* tenderar att gynna en viss tolkning och inte andra. Den centrala insikten som detta implicerar är att tv-programmet i sig aldrig kan vara helt avgörande för den mening som skapas. Avkodaren har möjligheter att, utifrån sina egna erfarenheter, inta olika förhållningssätt till de i texten uttryckta innebörderna. På detta sätt, genom att försöka utrona i vilken utsträckning ett särskilt budskap kan relateras till tv-publikernas sociala och ekonomiska status, söker sig modellen bort från ett snävt perspektiv på själva texten/budskapet och försöker integrera olika sociala, kulturella och ekonomiska faktorer i kommunikationsprocessen. Med utgångspunkt i *encoding/decoding*-modellen betraktas sociala, kulturella och ekonomiska strukturer som någonting faktiskt, de konstituerar sociala fenomen som kan fokuseras i en analys.

(2) Morley antog att hur publikerna skulle förhålla sig till de olika maktdiskurser som kom till uttryck i programmet var beroende av ett antal olika faktorer. Det handlade om sociala och demografiska faktorer som t ex ålder, kön, ras, men framför allt klass. Det handlade även om i vilken utsträckning publikerna var engagerade i olika organisationer (t ex fackförening, politiska partier), i vilken utsträckning de hade någon erfarenhet av de ämnen som togs upp i programmet. Morley var även intresserad av själva kontexten, den mer konkreta tittarsituationen.

Om vi relaterar Morleys ansats i Nationwide-studien till Layders forskningskarta (se figur 2 ovan) kan vi se att han intresserar sig för mekanismer på samtliga fyra nivåer, från en övergripande samhälls-kontext till faktorer som berör tv-tittarnas egna identiteter och erfarenheter, men där framför allt mekanismer på två nivåer hamnar i fokus: Hur tolkningar i en *situationsbunden verksamhet* formas i relation till den *övergripande samhälls-kontexten*, d v s hur olika innebörder och förståelser av programmet av det specifika tv-programmet formas i relation till samhällets olika maktdiskurser. Däremot var den *situationella inramningen* någonting som Morley med sin metodologiska ansats fann svårt att analysera. Studien genomfördes i universitetsmiljö och bl a Hartley (se Moores, 1993) har riktat kritik mot Morley för att i Nationwide-studien skapa en publik som inte fanns och tvinga fram innebörder som aldrig skulle kommit fram under mer normala omständigheter. Skillnaden mellan en "naturlig kontext" och att titta på programmet i universitetsmiljö försvaras av Morley med att de mekanismer han i huvudsak var intresserad av befann sig på en annan och mer grundläggande nivå:

The difference between watching a programme in the home, as opposed to in a group at an educational institution, is a situational difference. But the question of which cultural and linguistic codes a person has available to them is a more fundamental question than the situational one. The situational variables will produce differences within the field of interpretations. But the limits of that field are determined at a deeper level, at the level of what language/codes people have available to them – which is not fundamentally changed by differences of situation. (Morley, 1992:100)

Morley har även kritiserats för att i allt för stor utsträckning bortse från de enskilda individernas specifika tolkningar, men en viktig utgångspunkt för studien var att bryta med Uses & Gratification-

forskningens intresse för det individuella användandet av medierna. I någon mån är givetvis alla tolkningar individuella, framhåller Morley, men det centrala var att relatera tolkningarna till olika grupperings *gemensamma* sociala och ekonomiska situation, till sociala strukturer som existerar oberoende av publikgrupperna.

(3) John Fiske (1987) har kritiserat Morley för att allt för ensidigt fokusera på relationen mellan klass och tolkning, att den sociala positionens betydelse för publikernas tolkningar har övervärderats. Vad studien i själva verket visar, enligt denna kritik, är att tv-publikernas tolkningar är mer komplexa än vad schemat över olika meningssystem förmår att begreppsliggöra¹⁴. Analysen visade att det inte fanns några direkta samband mellan social position och tolkning. Tolkningarna av programmet skiljde sig åt, både inom och mellan likartade grupper. Även om tolkningsprocessen var mer komplex än vad man antagit, att kommunikationen innefattade fler strukturer och mekanismer än vad man räknat med, så låg dessa resultat ändå i linje med de grundläggande tankegångarna bakom modellen: "These objective factors must be seen as setting parameters to individual experience, although not 'determining' consciousness in a mechanistic way..." (Morley, 1992:54).

Social position innebär inte med automatik att tv-tittaren gör vissa tolkningar. Tolkningar kan alltså inte förutses utifrån de strukturer som involveras i kommunikationen. Morley tycks m a o inte bara arbeta med insikten att mekanismerna befinner sig på olika nivåer, utan att när de förs samman, som t ex i en receptionssituation, rymmer de krafter och egenskaper som inte enbart kan förklaras med hänvisning till mer grundläggande nivåer. D v s att mekanismer som är knutna till den enskilde individens identitet och sociala erfarenheter kan förklara *något* om de olika innebörder och förhållningssätt som denne som tv-tittare skapar sig, men förklaringar kan *inte* helt och hållet reduceras till denna nivå.

(4) Hur kan vi då med utgångspunkt i ovanstående resonemang se en möjlighet att överbrygga distinktionen mellan makro och mikro? Utifrån den kritiska realismen ses agent och struktur som två sammanlänkade fenomen. Som agenter, som t ex tv-tittare, är vi oupphörligen involverade i reproduktion och transformation av sociala institutioner och strukturer. Handlingar, för att i någon betydelse vara meningsfulla, förutsätter strukturer, men strukturer sätter samtidigt gränser för vilka handlingar som är möjliga. De handlingar vi som agenter utför upprätthåller eller förändrar samhället.

Förklaringar av olika individers handlande kan inte enbart utgå från agenternas intentioner, utan måste ta hänsyn till de strukturella villkor som råder i de olika situationerna där handlingar utförs. Agentskap och struktur är alltså två storheter som är beroende av varandra, men, vilket måste betonas, två olika storheter och vad som är intressant för forskningen är samspelet mellan struktur och agent. Sociala strukturer är alltid den kontext i vilken handlingar och social interaktion utspelas och det är genom handlingar och social interaktion som strukturer kan reproduceras eller transformeras.

Från ett kritiskt realistiskt perspektiv betonas att social struktur och agentskap betraktas som två skilda fenomen med olika krafter och egenskaper. Struktur och agentskap befinner sig i skilda strata, de besitter olika krafter och egenskaper, och den ena har betydelse för hur den andra kommer att utformas. Genom begreppet *emergens* framhålls att sociala strukturer aldrig kan ses som determinerande för handlingar och social interaktion. Sett från detta perspektiv är det en central uppgift för forskningen att nå kunskap om hur mekanismer verkar inte bara på en specifik nivå, utan även hur dessa mekanismer verkar mellan olika nivåer.

Jag menar att det är just på detta sätt som Morley arbetar i sin forskning. Vad Morley gjorde i Nationwide-studien var att se hur samhällets övergripande strukturer kom till uttryck i receptionen av ett specifikt tv-program. Med utgångspunkt i Encoding/decoding-modellen riktades intresset mot hur vissa innebörder gynnades i avkodningen, innebörder som kunde tänkas ha...

the whole social order embedded in them as a set of meanings, practices and beliefs: the everyday knowledge of social structures, of 'how things work for all practical purposes in this culture', the rank of power and interest and the structure of legitimations (Hall, 1980:134).

Den centrala frågan var i vilken utsträckning publikerna accepterade tv-programmets beskrivningar av olika händelser eller i vilken utsträckning de intog ett mer oppositionellt förhållningssätt till programmet. D v s i vilken utsträckning publikerna kunde sägas reproducera eller möjligtvis transformera de övergripande strukturer som aktualiserades i kommunikationen.

Man kan instämma med Corner (1991) att i en rad olika studier fokuserade mot faktiska tittarsituationer, med intresset mot tv-publikerna tolkningar och förhållningssätt, har samhällets mer övergripande kontext hamnat i skymundan. Frågor

om makt och ideologi har inte varit i fokus för forskarnas intresse. Men detta kan inte sägas gälla Morleys studier. Det har snarare handlat om att se hur övergripande strukturer, utan att tillskriva dessa en bestämmande funktion, kommer till uttryck i konkreta situationer:

For my part, I would argue that this work is of value precisely in so far as it can inform our understanding of media power as it operates in the micro-contexts of consumption – without divorcing those issues from those of macro-structural processes (Morley, 1992:40).

En sammanfattande avslutning

I sin artikel *Crisis? What Crisis?* belyser Bo Reimer (1998) situationen inom den publikfokuserade medie- och kommunikationsvetenskapen. Med denna avsikt tar Reimer sin utgångspunkt i Stuart Halls (1989) reflektioner omkring relation mellan det dominanta paradigmet och de alternativa, och kritiska, ansatserna. Reimers slutsats är att det är kris inom publikforskningen och det är en kris som berör båda dessa paradigmer. Krisen konstitueras i stor utsträckning av forskningens oförmåga att övervinna distinktionerna mellan det enskilda och det generella, mellan mikro och makro.

I denna artikel har jag argumenterat för en "tredje väg" för publikforskning, en väg som tar sin metateoretiska utgångspunkt i den kritiska realismen. Jag menar att med denna utgångspunkt är det möjligt att överbrygga och hitta lösningar på de problem som Reimer skisserar. Jag har argumenterat för att detta överbryggande också är förenligt med publikforskning som bedrivs idag. Detta kan ses som ett argument för att om den rådande situationen inom publikforskningen ska benämnas kris eller inte är avhängigt hur man tecknar problematiken.

I en publikfokuserad ansats som tar sin utgångspunkt i den kritiska realismen riktas forskarens intresse mot de strukturer och mekanismer som genererar händelser. Bakom händelser finns alltid olika krafter och det är forskningens uppgift att försöka synliggöra de mekanismer som genererar händelser, för att kunna förklara varför det som händer faktiskt händer. Vad forskningen från detta perspektiv syftar till är att begreppsliggöra *generella* mekanismer och strukturer på olika nivåer.

Verkligheten har ett ontologiskt djup. Bhaskar (1978), en förgrundfigur för den kritiska realismen, urskiljer tre olika domäner av verkligheten (se figur 1). Om vi betraktar den sociala verkligheten diffe-

rentierad på detta sätt får det till följd att vi inte kan reducera vetenskapen till att enbart handla om empiriska händelser. Men verkligheten är också stratifierad. De mekanismer forskningen söker finns i olika strata av verkligheten. Med begreppet *emergens* framhålls den centrala tanken att det inom varje stratum skapas mekanismer som har egenskaper och krafter, som inte enbart kan reduceras till underliggande nivåer. Mekanismer verkar i ett sammanhang där många olika mekanismer är verk samma och kan motverka eller förstärka varandra. Mekanismer måste därför ses i ett konkret sammanhang och analyseras som tendenser. Detta är inte minst viktigt inom publikforskningen då den arbetar under öppna villkor. Tv-tittande är, vilket framför allt den etnografiskt inriktade publikforskningen pekar på, en i allra högsta grad komplex praktik som involverar olika mekanismer på olika nivåer.

Hur vi som forskare tar oss an denna praktik är en annan fråga som tudelat publikforskningen. Det dominanta paradigmet företrädare (som t ex Rosengren) har förespråkade statistiska analysmetoder som den enda vägen till generell och giltig kunskap. Från tolkande ansatser (som t ex Angs) riktats kritik mot detta tillvägagångssätt då det reducerar en komplex och mångfasetterad verklighet till mätbara indikatorer och istället förespråkade etnografiska metoder. Från den ståndpunkt jag argumenterar för i denna artikel kan vare sig den ena eller den andra metoden uteslutas. Metoder kan med fördel kombineras för att kunna validera resultat. Men att studera publikationer innebär att vi riktar intresset mot tänkande och reflexiva människor, som har förmågan att förändra den sociala verklighet de lever i. Publikforskningen är en vetenskap som bedrivs på hermeneutiska vill-

kor. Vi måste, för att kunna tydliggöra generativa mekanismer, kunna förstå andras tolkningar av den sociala verkligheten. Detta gör att vissa metoder med stor sannolikhet lämpar sig bättre än andra på detta objekt.

Med utgångspunkt i den kritiska realismen handlar medie- och kommunikations-forskningen om att identifiera och synliggöra strukturer och mekanismer i den medierade kommunikationen. Detta är inte minst viktigt i en tid då, som Hall (1989) skriver (i den av Reimer refererade artikeln):

communicative institutions and relations define and construct the social; they help to constitute the political; they mediate productive economic relations; they have become 'a material force' in modern industrial systems; they define the technological itself; they dominate the cultural.

Mediernas dominans i kulturen, att de integrerats i vardagslivet, leder Reimer till att fråga sig om medie- och kommunikationsforskning överhuvudtaget är meningsfullt: "Why not just conduct cultural analysis in general?" Jag menar att den publikfokuserade medie- och kommunikationsforskningen har en omfattande och central uppgift. Mycket återstår att göra, vilket Reimer torde hålla med om. Om denna uppgift innebär att det arbete jag utför betraktas som medie- och kommunikationsforskning eller ej, är i mina ögon av underordnad betydelse. Men vad det med säkerhet innebär, vilket har en central betydelse för forskaren och förespråkade av Hall (1989), är att man ansluter till "the critical enterprise".

Noter

1. Artikeln är skriven inom ramen för projektet *Politiken och tv-journalistikens dramaturgi*. Stort tack till Mats Ekström för outhärlig vägledning. Tack till Berth Danermark, Thomas Coniavitis och Stig Arne Nohrstedt för kommentarer till olika utkast.
2. Den kritiska realismen har i stor utsträckning kommit att förknippas med den engelske filosofen Roy Bhaskar (1978, 1989). De tankegångar som presenteras i denna artikel har i stor utsträckning hämtats från Bhaskars arbeten, men även från Andrew Collier (1994) som gör en omfattande, men delvis kritisk, presentation av Bhaskars tankegångar. Det bör inflikas att Bhaskars resonemang inte är renodlat filosofiska utan även kretsar omkring en mer renodlat

samhällsvetenskaplig problematik. En annan viktig utgångspunkt för denna artikel har Danermark, Ekström, Jakobsen och Karlsson (1997) varit. Med den kritiska realismen som grund presenterar dessa författare metodologiska riktlinjer för samhällsvetenskaplig forskning.

3. Inom medie- och kommunikationsforskningen har Ekström (1996) samt Ekström och Nohrstedt (1996) explicit tagit utgångspunkt i den kritiska realismen i studier av journalistikens praktik, men i de sammanhangen ej publikforskningen. Chouliaraki och Fairclough (1999, kommande) knyter den kritiska diskursanalysen (CDA) till den kritiska realismen när de diskuterar diskursanalysens möjligheter inom en kritisk samhällsvetenskaplig forskning.
4. Se Rosengren, 1983, 1985, 1989 och 1993.

5. Se Ang, 1989, 1990, 1991; även Ang och Hermes, 1996. Angs artiklar finns även sammanställda i *Living Room Wars*, 1996.
6. Rosengren beskriver situationen inom medie- och kommunikationsforskningen utifrån Burells och Morgans typologi över olika sociologiska skolbildningar. Typologin innehåller två dimensioner: en distinktion mellan subjektivism och objektivism, en mellan radikala förändringar och regleringar. Detta ger upphov till fyra olika paradigmer: Ett radikalt humanistiskt, ett radikalt strukturalistiskt, ett tolkande och ett funktionalistiskt. Det är dock i Rosengrens ögon framför allt den förstnämnda distinktionen som utgör den problematiska för forskningens möjligheter att konvergera. Forskaren kan inte vara både och, menar han: "one is either a 'subjectivist' or an 'objectivist'".
7. Livingstone (1996:314) konstaterar att mycket av den traditionella effektforskningens resultat var vaga. Hon citerar Schramm m fl (1961) för att tydligt illustrera detta: "...for some children, under some conditions, some television is harmful. For some children under the same conditions, or for the same children under other conditions, most television is probably neither particularly harmful nor particularly beneficial."
8. Det naturvetenskapliga experimentet används som exempel för att visa på de gemensamma utgångspunkter som finns för forskare, men givetvis finns det avgörande skillnader mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap som har ofrånkomliga konsekvenser för det vetenskapliga arbetet.
9. Med systematiska slutledningar menas här inte enbart det som traditionellt ses som formaliserade logiska slutledningar såsom deduktion och induktion, utan här inbegrips även abduction och retroduktion. Från en kritisk realistisk ståndpunkt utgör dessa senare former av slutledningar ett ofrånkomligt komplement till de förra. Se Danermark, Ekström, Jakobsen och Karlsson (1997:132-172) för en utmärkt diskussion om dessa olika slutledningar och användbarhet i forskningsprocessen.
10. Jensen (1995) argumenterar i detta sammanhang för abduction som en form av slutledning för att uppnå dessa generaliseringar.
11. Inom den kritiska framhålls att vetenskapen har två dimensioner, eller objekt: en *intransitiv* dimension och en *transitiv*. En forskning som tar sin utgångspunkt i den kritiska realismen strävar efter att komma så nära vetenskapens intransitiva objekt som möjligt, dvs den oberoende verkligheten. Vetenskapens transitiva objekt är då de olika teorier och föreställningar, de kunskaper vi har om det som är objektet för studierna och som åtminstone indirekt kan sägas förbinda vetenskapen med verkligheten. Men dessa uppfattningar och kunskaper är alltid felbara. Att all kunskap om den oberoende verkligheten är felbar innebär inte att all kunskap om den är lika felbar. Den kunskap vi har kan vara mer eller mindre sanningslik: det är framför allt en fråga om hur väl våra olika begrepp förmår att fånga de generativa mekanismer som finns hos det studerade objektet (se Danermark, Ekström, Jakobsen och Karlsson, 1997).
12. Det bör framhållas att andra forskare, som t ex Golding och Murdock (1996), som knyter an till detta perspektiv för fram en stark kritik mot Herman och Chomskys "instrumentalistiska" hållning.
13. Samtidigt bör det påpekas att Uses- och Gratifikationsforskningen i allt större utsträckning sökt förklaringar på mer övergripande strukturell nivå (se t ex Weibull, 1985).
14. Morley framhöll själv detta i en självkritisk efterskrift, att avkodningsprocessen i allt för stor utsträckning förenklades i studien. Exempelvis Højjer (1994) menar att några av de resultat Morley pekar i studien kan bero på denna förenkling av avkodningsprocessen och t ex Schröder (1997) har utvecklat en modell som på ett mer differentierat sätt försöker fånga denna process.

Litteratur

- Ang, I (1989) 'Wanted Audiences: On the Politics of Empirical Audience Studies', I: Seiter, E, Borchers, H, Kreutzner, G och Warth, E-M, *Television, Audiences & Cultural Power*. London: Routledge.
- Ang, I (1990) 'The Nature of the Audience'. I: Downing, J, Mohammadi, A och Sreberny-Mohammadi, A (red) *Questioning the Media – A Critical Introduction*. London: Sage.
- Ang, I (1991) *Desperately Seeking the Audience*. London: Routledge.
- Ang, I och Hermes, J (1996) 'Gender and/in Media Consumption', I: Curran, J och Gurevitch (red) *Mass Media and Society*. London: Arnold.
- Bhaskar, R (1978) *A Realist Theory of Science*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Bhaskar, R (1991) *Philosophy and the Idea of Freedom*. London: Verso
- Bhaskar, R (1989) *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*. London: Verso.
- Brunsdon, C och Morley, D (1978) *Everyday Television: Nationwide*. London: British Film Institute.
- Burrell, G och Morgan, G (1979) *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*. London: Heinemann.
- Collier, A (1994) *Critical Realism – An Introduction to Roy Bhaskars Philosophy*. London: Verso.
- Corner, J (1991) 'Meaning, Genre and Context: the Problematics of 'Public Knowledge' in the New Audience Studies', I: Curran, J och Gurevitch, M (red) *Mass Media and Society*. London: Edward Arnold.
- Corner, J (1996) 'Reappraising Reception: Aims, Concepts and Methods', I: Curran, J och Gurevitch (red) *Mass Media and Society*. London: Arnold.

- Chouliaraki, L och Fairclough, N (1999, kommande) *Discourse in Late Modern Society: Rethinking Critical Discourse Analysis*.
- Danermark, B, Ekström, M, Jakobsen, L och Karlsson, J C (1997) *Att förklara samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Ekström, M (1996) 'The Validity of TV Journalism: Theoretical Starting Points for Critical Journalism Research'. *The Nordicom Review* nr 1:129-152.
- Ekström, M och Nohrstedt, SA (1996) *Journalistikens etiska problem*. Sthlm: Rabén Prisma.
- Fiske, J (1987) *Television Culture*. London: Methuen.
- Golding, P och Murdock, G (1996) 'Culture, Communications, and Political Economy', I: Curran, J och Gurevitch (red) *Mass Media and Society*. London: Arnold.
- Hall, S (1980) 'Encoding/Decoding', I: Hobson, D, Lowe, A, Willis, P och Hall, S (red) *Culture, Media, Language*. London: Hutchinson.
- Hall, S (1989) 'Ideology and Communication Theory', I: Dervin, B, Grossberg, L, O'Keefe, B och Wartella, E (red) *Rethinking Communication*. London: Sage.
- Hammersley, M och Atkinson, P (1983) *Ethnography: Principles and Practice*. London: Tavistock Books.
- Herman, E och Chomsky, N (1988) *Manufacturing Consent*. NY: Pantheon Books.
- Höijer, B (1994) 'Från kunskapsförvärvande och begripplighet till upplevelser och reception'. I: Carlsson, U m. fl. (red.) *Kommunikationens korsningar. Möten mellan olika traditioner och perspektiv i medieforskningen*. Göteborg: Nordicom.
- Jensen, KB (1995) *The Social Semiotics of Mass Communication*. London: Sage.
- Jensen, KB (1991) 'Introduction', I: Jensen, KB och Jankowski, N (red) *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*. London: Routledge.
- Layder, D (1993) *New Strategies in Social Research*. Oxford: Polity Press.
- Lindlof, T (1995) *Qualitative Communication Research Methods*. London: Sage.
- Livingstone, S (1996) 'On the Continuing Problem of Media Effects', I: Curran, J och Gurevitch (red) *Mass Media and Society*. London: Arnold.
- Lull, J (1990) *Inside Family Viewing*. London: Routledge.
- Mikkelsen, J F och Steffensen, B (1996) 'Hvad er receptionsteori?' *Nordicom-Information* nr 3-4.
- Moore, S (1993) *Interpreting Audiences*. London: Sage.
- Morley, D (1992) *Television, Audiences & Cultural Studies*. London: Routledge.
- Morley, D (1980) *The Nationwide Audience: Structure and Decoding*. London: British Film Institute.
- Palmgreen, P, Wenner, L och Rosengren, K-E (1985) 'Uses and Gratifications Research: The Past Ten Years', I: Rosengren, K-E, Wenner, L och Palmgreen, P (red) *Media Gratifications Research*. London: Sage.
- Reimer, Bo (1998) 'Crisis? What Crisis?' *Nordicom-Review* vol 19, nr 1:135-42.
- Rosengren, K-E (1983) 'Communication Research: One paradigm or four'. *Journal of Communication* 33: 185-207.
- Rosengren, K-E (1985) 'Communication Research: One Paradigm or Four?' I: Rogers, E och Balle, F (red) *The Media Revolution in America and Western Europe*. Norwood: NJ; Ablex.
- Rosengren, K-E (1989) 'Paradigms Lost and Regained', I: Dervin, B, Grossberg, L, O'Keefe, B och Wartella, E (red) *Rethinking Communication*. London: Sage.
- Rosengren, K-E (1993) 'From Field to Frog Ponds'. *Journal of Communication* 43:3.
- Schröder, K (1997) 'Audience Discourse and Social Change: A Critical Reappraisal of the Encoding/decoding Model': paper presenterat vid 13:e Nordiska konferensen för masskommunikationsforskning, Jyväskylä, 1997.
- Weibull, L (1985) 'Structural Factors in Gratifications Research', I: Rosengren, K-E, Wenner, L och Palmgreen, P (red) *Media Gratifications Research*. London: Sage.